

ტოტალური თავდაცვის (სამხედრო/სამოქალაქო) იმპლიმენტაციის პროცესის გამოწვევები საქართველოში

ვიცე-პოლკოვნიკი ნიკოლოზ ხაჩიძე

სსიპ - დავით აღმაშენებლის სახელობის

საქართველოს ეროვნული თავდაცვის აკადემიის

ბაკალავრიატის თავდაცვისა და უსაფრთხოების მიმართულების უფროსი,

თავდაცვის ანალიზის მაგისტრი

აბსტრაქტი

ნაშრომში განხილულია ტოტალური თავდაცვის კონცეფციის როლის მნიშვნელობა საქართველოს თავდაცვის და უსაფრთხოების განმტკიცების საკითხში. ყურადღება გამახვილებულია სამხედრო და სამოქალაქო თავდაცვის, როგორც ტოტალური თავდაცვის კომპონენტის მნიშვნელობაზე.

რეგიონში მიმდინარე პროცესები და საქართველოს ეროვნული უსაფრთხოების გამოწვევები მიგვანიშნებს, რომ ქვეყნის თავდაცვის და უსაფრთხოების შესანარჩუნებლად მნიშვნელოვანია თავდაცვის მიმართულებით მყარი საფუძვლების ჩამოყალიბება. დღევანდელი მდგომარეობით, რეგიონში საქართველო წარმოადგენს ერთ-ერთ ყველაზე მოწყვლად ქვეყანას საფრთხეების თვალსაზრისით. გამომდინარე აქედან, მიზანშეწონილია ისეთი თავდაცვის კონცეფციის შემუშავება, რომელიც პატარა ქვეყნის მთლიან ეროვნულ პოტენციალს მიმართავს ქვეყნის ეროვნული ინტერესების დასაცავად.

საქართველოში, ტოტალური თავდაცვის კონცეფციის სხვა კომპონენტებისგან განსხვავებით, სამხედრო და სამოქალაქო თავდაცვის განხორციელება წარმოადგენს გამოწვევას, რადგან ქვეყნის მოსახლეობა გამოირჩევა მრავალეროვნული და მრავალრელიგიური ნიშნით. ეთნიკურ უმცირესობებს აქვთ განსხვავებული შეხედულებები სამოქალაქო ვალდებულებებთან დაკავშირებით, რაც, თავისთავად, იწვევს მათი ერთი იდეოლოგიის ქვეშ გაერთიანების პრობლემას. პრობლემის გადაჭრის ერთადერთ ეფექტურ გზად კი შეიძლება განხილულ იქნას ტოტალური თავდაცვის, კერძოდ კი სამოქალაქო თავდაცვის მიმართულებით მოსახლეობის ინფორმირებულობის და მომზადების სისტემის შემუშავება. სამხედრო თავდაცვას კი მცირე ცვლილებები სჭირდება სავალდებულო სამსახურისა და რეზერვის სისტემების გაუმჯობესების კუთხით.

საკვანძო სიტყვები:

ეროვნული უსაფრთხოება, ტოტალური თავდაცვა, სამხედრო თავდაცვა, სამოქალაქო თავდაცვა.

Challenges of the Implementation of Total Defence (Military/Civil Defence) in Georgia

Lieutenant Colonel Nikoloz Khachidze

Head of Defence and Security Program of Baccalaureate
LEPL - David Aghmashenebeli National Defence Academy of Georgia
Master's Student in Defence Analysis

Abstract

This article discusses the importance of the total defence concept for strengthening the defence and security of Georgia and focuses on the significance of the military and civil defence as the components of total defence.

The ongoing processes in the region and national security challenges of Georgia indicate that it is important to build solid foundations in defence in order to maintain the defence and security of the country. Currently, Georgia, in terms of threats, is one of the most vulnerable countries in the region. Therefore, it is advisable to develop a defence concept that addresses the overall national potential of a small nation to protect the national interests of the country.

Unlike other components of the total defence concept in Georgia, promoting the military and civil defence is a challenge because the population of the country is multi-ethnic and multi-religious. Ethnical minorities have different attitudes regarding the duties of citizenship that in itself leads to the problem of uniting them under the same ideology. Developing a system of awareness along with the training of the population in total defence, and specifically, in civil defence, can be considered as the only effective way to solve the problem. Military defence requires slight changes regarding the improvement of the compulsory military service and reserve systems.

Keywords:

National Security, Total Defence, Military Defence, Civil Defence.

შესავალი

გასული საუკუნის დასაწყისში დიდი ქვეყნების მიერ პატარა ქვეყნების ხელში ჩაგდება და დაწვევება ჩვეულებრივი მოვლენა იყო საერთაშორისო პოლიტიკაში, მაგრამ ამავე საუკუნის მეორე ნახევრიდან დიდი იმპერიების ნგრევის შედეგად, პატარა ქვეყნების რიცხვი გაიზარდა. ქვეყნები, რომლებიც ხასიათდებიან მცირე ტერიტორიებით, მოსახლეობით, რესურსებით, სამხედრო ძალით და გავლენებით არიან სუსტი ქვეყნები. ამ ტიპის სახელმწიფოებს არ შესწევთ ძალა დაიცვან ქვეყნის ეროვნული ინტერესები რეგიონალურ და საერთაშორისო პოლიტიკურ ასპარეზზე.¹ მსგავსი ტიპის ქვეყნებს ეროვნული უსაფრთხოების უზრუნველყოფის პრობლემა, მეტ წილად, ექმნებათ რეგიონალურ დონეზე, როდესაც პატარა ქვეყანა აღმოჩნდება ისეთი ძლიერი სახელმწიფოს მეზობლად, რომელსაც ფუნდამენტურად განსხვავებული შეხედულებები აქვს მეზობელ სახელმწიფოსთან ურთიერთობის საკითხებში. მათი ეროვნული უსაფრთხოება უმეტეს შემთხვევაში დამოკიდებულია მიტმასნების ან დაბალანსების პოლიტიკაზე. პატარა ქვეყნები საერთაშორისო ორგანიზაციებთან და მსოფლიო პოლიტიკის წამყვან ქვეყნებთან პარტნიორობით ცდილობენ მიზნის მიღწევას. პრობლემას წარმოადგენს ის ფაქტი, რომ პატარა ქვეყნები ვერ იქნებიან მხოლოდ პარტნიორი ქვეყნების დახმარების იმედად. მათ სჭირდებათ საკუთარი კონცეფციის შემუშავება, რომელიც მთლიან ეროვნულ პოტენციალს გარდაქმნის ერთ ძლიერ ძალად და მიმართავს ეროვნული ინტერესების დასაცავად. განხილული საკითხებიდან გამომდინარე უნდა აღინიშნოს, რომ მსგავსი პრობლემების წინაშეა საქართველოს ეროვნული უსაფრთხოებაც, შესაბამისად საქართველოსთვის მნიშვნელოვანია ისეთი კონცეფციის შემუშავება, როგორიც არის „ტოტალური თავდაცვა“. აღნიშნულ კონცეფციას შეუძლია გახდეს საქართველოს ეროვნული უსაფრთხოების დაცვის გარანტი.

ძირითდი ნაწილი

კონცეფცია „ტოტალური თავდაცვა“ წარმოადგენს მთლიანი ეროვნული რესურსების მობილიზებას ყველა ტიპის საფრთხეების წინააღმდეგ, რომელიც უცხოურ გამოცდილებაზე დაყდნობით შემუშავდა საქართველოს თავდაცვის სამინისტროს მიერ და ჩამოყალიბდა შემდეგ ოთხ კომპონენტში: „ფსიქოლოგიური და ინფორმაციული თავდაცვა, სამხედრო თავდაცვა, სამოქალაქო თავდაცვა, ეკონომიკური თავდაცვა“.² რა თქმა უნდა, ტოტალური თავდაცვის ყველა ზემოქმედებითი კომპონენტის განხორციელება მნიშვნელოვანია, თუმცა სტატიაში ყურადღება გამახვილებული იქნება მხოლოდ სამხედრო და სამოქალაქო თავდაცვის კომპონენტის აუცილებლობაზე.

სამხედრო თავდაცვის კომპონენტის განხორციელება მნიშვნელოვანია საქართველოს მსგავსი პატარა ქვეყნებისთვის, რადგან მცირერიცხოვანი თავდაცვის ძალებით შეუძლებელია ქვეყნის წინაშე დასმულ მრავალფეროვან საფრთხეებთან წარმატებით გამკლავება (მიუხედავად კარგი საბრძოლო მომზადებისა). აქედან გამომდინარე, საქართველოს ტოტალური თავდაცვის სამხედრო კომპონენტში გათვალისწინებულია რეზერვის და სამხედრო სავალდებულო სამსახურის სისტემების ეფექტური ინტეგრირება.³ გამართული და ეფექტური სამხედრო სავალდებულო სამსახურის სისტემა თავდაცვის ძალებისთვის უზრუნველყოფს რეზერვის სისტემის კვალიფიციური კადრებით შევსებას, რომელიც თავის მხრივ უზრუნველყოფს სამოქალაქო თავდაცვის დონის ამაღლებას სამოქალაქო საზოგადოებაში, რადგან სამხედრო სავალდებულო სამსახურში მომზადებულ საქართველოს მოქალაქეს აქვს უნარი ადეკვატურად იმოქმედოს სამხედრო, ბუნებრივი და ტექნოგენური საგანგებო სიტუაციების დროს.

გამართული რეზერვის სისტემა, რომელიც კარგად იქნება ინტეგრირებული თავდაცვის ძალების (საკონტრაქტო) ქვედანაყოფებთან-არის კარგი საშუალება, უფრო ეფექტურად დაიგეგმოს და მალახარისხიანად განხორციელდეს ქვეყნის წინაშე წამოჭრილი ნებისმიერი ხასიათის საგანგებო სიტუაციის მართვა. აღნიშნული სისტემა საბრძოლო მოქმედებების დროს გაამარტივებს და შესაძლებელს გახდის თავდაცვის ძალების კვალიფიციური კადრებით შევსებას. ასევე შესაძლებელი იქნება საბრძოლო უზრუნველყოფის (ლოგისტიკური მარაგების დაცვა) და საბრძოლო მხარდაჭერის ოპერაციაში (მნიშვნელოვანი ობიექტების უსაფრთხოება) მონაწილეობა, რაც მნიშვნელოვნად შეამსუბუქებს სამანევრო ძალების დატვირთვას. ასევე რეზერვის სისტემის გამოყენებით მნიშვნელოვნად გაუმჯობესდება ბუნებრივი და ტექნოგენური საგანგებო სიტუაციების დროს წარმოქმნილი ქაოსური სიტუაციის მართვა. მომზადებული რეზერვისტების საშუალებით შესაძლებელია მოხდეს დაშავებულების ევაკუაცია, მოსახლეობის სანაცვლო ნაკადების მართვა, ტერიტორიების გაწმენდის სამუშაოების შესრულება, მნიშვნელოვანი ობიექტების დაცვა და სხვა ღონისძიებების ჩატარება.

ტოტალური თავდაცვითი კონცეფციის წარმატებით განხორციელებისთვის ხაზი უნდა გაესვას მის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს კომპონენტს, სამოქალაქო თავდაცვის ორგანიზებას. ამ მიმართულებით, როგორც უკვე აღინიშნა, გასათვალისწინებელია რელიგიური და ეთნიკური უმცირესობების ფაქტორი,

1 რონდელი ალექსანდრე. პატარა ქვეყანა საერთაშორისო სისტემაში. საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობათა კვლევების ფონდი. თბილისი. (2009) გვერდი 14-18.

2 ტოტალური თავდაცვის კონცეფცია (პროექტი). თავდაცვის სამინისტრო. თბილისი, (2017), 5.

3 ტოტალური თავდაცვის კონცეფცია (პროექტი). (2017), 7-8.

რადგან სამოქალაქო თავდაცვის წარატებით განსახორციელებლად საჭიროა მოსახლეობის თეორიულ-პრაქტიკული მომზადება და მათი მობილიზება/გაერთიანება ერთი იდეის გარშემო. გაერთიანების საკითხთან მიმართებაში კი აქცენტი უნდა გაკეთდეს იმ ფაქტზე, რომ ეთნიკური უმცირესობები გამოირჩევიან განსხვავებული დამოკიდებულებებით სამოქალაქო ვალდებულებების მიმართ.⁴ გამომდინარე აქედან, ეროვნული და რელიგიური უმცირესობების საკითხი საფრთხის მატარებელია და საჭიროებს ფრთხილ მიდგომას. თუმცა მათი ჩართულობა საზოგადოებაში არის უმნიშვნელოვანესი, რაც დასტურდება კანონში არსებული ჩანაწერით. „ქვეყნის ტერიტორიაზე მცხოვრები ეროვნული და რელიგიური უმცირესობების სამოქალაქო ინტეგრაციის უზრუნველყოფა“.⁵ კანონში ჩანაწერი მიუთითებს ქვეყნის საგანმანათლებლო და საინფორმაციო სტრუქტურებს, რომ შეიქმნას ისეთი ტიპის სისტემა, რომელიც განურჩევლად ყველა საქართველოს მოქალაქისთვის დაიწყებს ეროვნულ ინტერესებზე დაფუძნებული ინფორმაციის მიწოდებას. აღნიშნული მიდგომა გააჩენს შესაძლებლობას მოსახლეობის უმეტესი ნაწილი გაერთიანდეს ერთი იდეოლოგიის ქვეშ და ქონდეთ მზაობა, წვლილი შეიტანონ ქვეყნის უსაფრთხოების განმტკიცების საკითხში. სწორედ აღნიშნული ერთობა არის მყარი საფუძველი სამოქალაქო თავდაცვის სისტემის განვითარებისთვის. საქართველოს კონსტიტუციის თანახმად „საქართველოს დაცვა საქართველოს ყველა მოქალაქის ვალია“.⁶ ვალდებულების მიუხედავად, უნდა აღინიშნოს, რომ სამოქალაქო თავდაცვის სისტემის წარმატების საწინდარი ნაკლებად იქნება ის საზოგადოება, რომელიც აღიზარდა განსხვავებულ სახელმწიფოებრივ მოტივებზე (საბჭოთა კავშირი, სამოქალაქო ომი). ამ პროცესის წარმატებით განხორციელების ფუნდამენტური საძირკველი უნდა იყოს ახალგაზრდა თაობა, რომელიც ჩამოყალიბდება ეროვნულ ინტერესებზე ორიენტირებული სისტემის მიერ. წარმატებული სამოქალაქო მოდელის მაგალითად სასურველია განხილულ იქნას სინგაპურის სამოქალაქო თავდაცვის მოდელი, რადგან სინგაპურმა მე-20 საუკუნის მეორე ნახედიდან შეძლო და შექმნა მსოფლიოში ყველაზე წარმატებული სამოქალაქო თავდაცვის მოდელი მიუხედავად რელიგიური/ეთნიკური უმცირესობების და რესურსების ნაკლებობისა. სინგაპურის მოდელზე დაყრდნობით ნათლად ჩანს მათი დამოკიდებულება ახალგაზრდა თაობის აღზრდის პროცესთან მიმართებით.

„თავდაცვის სამინისტრო სკოლებს და მშობლებს 12 წლამდე ბავშვებისთვის სთავაზობს სახელმძღვანელოს და ბროშურებს, სადაც მოცემულია იმ აქტივობების ჩამონათვალი, რომელთა მიხედვით მშობლები, საწყის ეტაპზე, ბავშვებისთვის გასართობ და მისაღებ ენაზე აწვდიან ინფორმაციას საგანგებო მდგომარეობისას პირველადი მოქმედებების შესახებ. ასევე, სინგაპურის მთავრობა მოსწავლეებს სთავაზობს მრავალფეროვან თამაშებს და პროგრამებს (მაგალითად, როგორიცაა „Guardians of the City“), რომლებიც უზრუნველყოფენ ახალგაზრდებისთვის მნიშვნელოვანი ინფორმაციის მიწოდებას საგანგებო მდგომარეობის მოქმედებების შესახებ“.⁷ მაგალითის მიხედვით ჩანს, რომ განათლების სისტემაში ინტეგრირებულია თითქმის ყველა სამთავრობო სტრუქტურა. სინგაპურში საზოგადოებისთვის ფუნდამენტურად მნიშვნელოვანი ინფორმაციის მიწოდებისთვის და მომზადებისთვის ზრუნავს მთლიანად სახელმწიფო სისტემა. მოქალაქეებს ადრეული ასაკიდან აძლევენ საგანგებო სიტუაციების შესახებ საჭირო ინფორმაციას, შესაბამისად ეს საკითხი თავისთავად ხდება ეროვნული თვითშეგნების და მოქალაქეობრივი ვალდებულებების ნაწილი. მსგავსი ტიპის სისტემები ხელს უწყობენ ეროვნული ინტერესების განმტკიცებას და საზოგადოების ცნობიერების დონის ამაღლებას. ამ იდეოლოგიით აღზრდილი საზოგადოება ყოველთვის იქნება მზად მონაწილეობა მიიღოს სამოქალაქო უსაფრთხოების დაცვისა და განმტკიცების საკითხების გადაჭრაში.⁸

აღსანიშნავია, რომ ტოტალური თავდაცვის კონცეფციის განხორციელებას თან ახლავს რიგი გამოწვევები, როგორებიცაა: დრო, ადამიანური და ფინანსური რესურსი. ადამიანური და ფინანსური რესურსების პრობლემის გადაჭრა შესაძლებელია პარტნიორი ქვეყნებისა და მოსახლეობის დიდი ნაწილის მობილიზაციის საშუალებით, მაგრამ შეუძლებელია დროის პრობლემის გადაწყვეტა. სამოქალაქო თავდაცვის წარმატებით განხორციელებისას აქცენტი უფრო მეტად გამახვილებულია მომავალი თაობის სწორად აღზრდაზე და არა უკვე ჩამოყალიბებული საზოგადოების თვითშეგნების შეცვლაზე. შესაბამისად, სამოქალაქო თავდაცვის კომპონენტი წარმატებით ფუნქციონირებას დაიწყებს 10-15 წელიწადში, როცა ეროვნული ინტერესებით აღზრდილი თაობა საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მონაწილეობისთვის შესაბამის ასაკს მიაღწევს. დროის ეს პერიოდი შეიძლება სახიფათო აღმოჩნდეს საქართველოსთვის, რადგან რეგიონში არსებული გეოპოლიტიკური ვითარება და შიდა უსაფრთხოების პრობლემები ქვეყანას მოდუნების საშუალებას არ აძლევს.

თუმცა უნდა ითქვას, რომ სამოქალაქო თავდაცვის კომპონენტის განხორციელებისთვის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ფაქტორი არის სახელმწიფოებრივად მოაზროვნე სამოქალაქო საზოგადოების

4 ხაჩიძე ნიკოლოზ. სამოქალაქო თავდაცვა, როგორც სახელმწიფოს შიდა უსაფრთხოებისა და

თავდაცვისუნარიანობის ამაღლების მნიშვნელოვანი ფაქტორი. ეროვნული თავდაცვის აკადემია. გორი, (2022), 61.

5 ეროვნული უსაფრთხოების პოლიტიკის დაგეგმვისა და კოორდინაციის წესის შესახებ. თავი 2, მუხლი 8. თბილისი. (2015), 3.

6 საქართველოს კონსტიტუცია, თავი 8, მუხლი 70. ტბილისი. (2018), 21.

7 ანთაძე გიორგი, ლუჟავა ნინო. საქართველოს თავდაცვის მოდელები ტოტალური თავდაცვის სისტემაში.

საქართველოს პარლამენტის კვლევითი ცენტრი. თბილისი, (2020), 21-23.

8 ხაჩიძე ნიკოლოზ. სამოქალაქო თავდაცვა, როგორც სახელმწიფოს შიდა უსაფრთხოებისა და

თავდაცვისუნარიანობის ამაღლების მნიშვნელოვანი ფაქტორი. ეროვნული თავდაცვის აკადემია. გორი, (2022), 62-63.

ჩამოყალიბება. აღნიშნული პროცესის სწორად განხორციელება სტრატეგიული მნიშვნელობის საკითხია და ამ მიზნის წარმატებით განხორციელება დროის მცირე მონაკვეთში შეუძლებელია. ასეთი მნიშვნელოვანი სტრატეგიული მიზნის განხორციელება მხოლოდ დროში გაწერილი სწორი და გამოზომილი ნაბიჯების შესრულებითაა შესაძლებელი. ახალგაზრდა თაობის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ჩართვამდე კი საზოგადოების იმ ნაწილმა, რომელსაც გააჩნია ეროვნული თვითშეგნება, სახელმწიფო სტრუქტურებთან კოორდინირებით უნდა შექმნას საფუძველი სამოქალაქო თავდაცვის ეფექტური სისტემის აშენებისთვის.

დასკვნა

საქართველოს, ეროვნული ინტერესების და მრავალფეროვანი საფრთხეების გათვალისწინებით, სასწრაფოდ ესაჭიროება ტოტალური თავდაცვის კონცეფციის იმპლიმენტაციის პროცესის დაწყება. სამხედრო თავდაცვის კომპონენტის საკითხის განხორციელება მეტ წილად წარმატებით მიმდინარეობს, რადგან ამ მიმართულებით მუშაობა ხდება ჩამოყალიბებულ სისტემაში, თავდაცვის სამინისტროს ქოლგის ქვეშ. ასევე მნიშვნელოვანია პროცესის დაწყებისთვის და ეფექტურად განხორციელებისთვის დაიწყო მოსახლეობის მომზადება-ინფორმირებულობა საგანგებო სიტუაციებისთვის. აუცილებელია განათლების სამინისტროს და მასობრივი საინფორმაციო საშუალებების გამოყენებით მოხდეს ინფორმირებულობა და შემდეგ ეტაპზე მათი პრაქტიკულად მომზადება, პროცესის სრულფასოვნად განხორციელებისთვის აუცილებლად გასათვალისწინებელია საქართველოს ეროვნული და რელიგიური უმცირესობების ფაქტორი.

ზემოგანხილული ტოტალური თავდაცვის კონცეფციის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მიმართულების-სამოქალაქო თავდაცვის კომპონენტის განხორციელებისთვის წარმოგიდგენთ რამდენიმე რეკომენდაციას:

ა) მნიშვნელოვანია სამოქალაქო თავდაცვისთვის მზადების ეტაპი გახდეს სახელმწიფოს ერთ-ერთი პრიორიტეტული მიმართულება;

ბ) უფრო ეფექტურად უნდა იყოს გამოყენებული მასმედიის, საკომუნიკაციო ქსელებისა და კომპიუტერული ტექნოლოგიების შესაძლებლობები;

გ) უნდა შექმნას შეტყობინების მასობრივი და ინდივიდუალური სისტემა მოსახლეობის მოსალოდნელ საფრთხეებზე შეტყობინების მიზნით;

დ) სასურველია ჩამოყალიბდეს თავდაცვის ძალების დოქტრინა და ქვედანაყოფი, რომელიც იმოქმედებს გაწერილი რეგულაციების შესაბამისად;

ე) მოსახლეობის ინფორმირებულობა, განათლება, პრაქტიკულად მომზადება. ასევე მნიშვნელოვანია მათი ფსიქოლოგიური მომზადება;

ვ) მნიშვნელოვანია მოსახლეობისთვის შეიქმნას სამოქალაქო თავდაცვის კურსების გავლის და სამოქალაქო თავდაცვის ქვედანაყოფებში გაწვევრიანების შესაძლებლობა. (სამოქალაქო თავდაცვის ქვედანაყოფებში გადამზადებული მოქალაქეები გამოძახებული იქნებიან საგანგებო სიტუაციების დროს).

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ანთაძე გიორგი, ლეჟავა ნინო. საქართველოს თავდაცვის მოდელები ტოტალური თავდაცვის სისტემაში. საქართველოს პარლამენტის კვლევითი ცენტრი. თბ., 2020;
2. ეროვნული უსაფრთხოების პოლიტიკის დაგეგმვისა და კოორდინაციის წესის შესახებ. თბ., 2015;
3. რონდელი ალექსანდრე. პატარა ქვეყანა საერთაშორისო სისტემაში. საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობათა კვლევების ფონდი. თბ., 2009;
4. საქართველოს კონსტიტუცია. თბ., 2018;
5. ტოტალური თავდაცვის კონცეფცია (პროექტი). თბ., 2017;
6. ხაჩიძე ნიკოლოზ. სამოქალაქო თავდაცვა, როგორც სახელმწიფოს შიდა უსაფრთხოებისა და თავდაცვისუნარიანობის ამაღლების მნიშვნელოვანი ფაქტორი. ეროვნული თავდაცვის აკადემია. გორი, 2022.